

Семейството като биосоциално обединение е съществен елемент на социалния организъм, специфична социална общност, най-малката социално-психологическа група. То е сложно структурно образувание, социално-битова основа на обществото, лична и социална ценност, важна социокултурна общност, функционираща като първична социализираща среда и първостепенен възпитателен фактор.

В семейна среда преминава по-голяма част от живота и развитието на човека, там основно протича сложния процес на биологично, психическо и социално съзряване на детето. Чрез семейството се реализира непрекъснатата смяна и приемственост на поколенията, предаване на социален опит, на ценности и норми на поведение. Семейното възпитание е уникално по съдържателност, интензивност и резултативност, тъй като се основава на сърдечни връзки, осъществява се в естествени условия, непрекъснато и продължително, едновременно обхваща всички страни на изграждащата се личност. Подобряването на възпитанието на децата в семейството като личности и граждани на демократично и хуманно общество е един от важните резерви за усъвършенстването му в социален, икономически, нравствен и културен аспект.

Семейството е първото „майчино училище“ според Я. А. Коменски, който е убеден, че образованието и възпитанието на човека се постига най-добре през ранна възраст в семейството, че ако в детската възраст се пропуснат възможностите за развитие на заложите, способностите и качествата на детето, после трудно се постига това. Според Джон Лок физическото, нравственото и умственото възпитание на дженталмена става най-успешно в дома, затова родителите трябва да отделят повече внимание

„в този най-подходящ период, когато младата душа е най-нежна и най-леко е подложена на въздействия. За педагога-хуманист Й. Х. Песталоци семейството е „свято място“ за нормална и успешна възпитателна дейност, а най-естествен възпитател е майката.

В съвременните педагогически изследвания семейството се разглежда като първо социално обкръжение на детето, като първи модел на големия свят, като микросреда за първична социализация, като важна социокултурна възпитателна среда, като основен възпитателен фактор.

Една от непреходните идеи на българската народна педагогика за възпитанието,

утвърдила се като възпитателна традиция, винаги адекватна на променящите се условия, е моралната и педагогическа отговорност на семейството. Родителството се разглежда „ катоощастие и дълг, а децата – като грижа и надежда”. Българска възпитателна традиция е родителят да се отнася със строгост, възискателност и обич към своите деца, с вяра в доброто, да възпитава у тях трудолюбие и ученолюбие.

Към факторите, които присъстват и влияят непрекъснато през всички периоди на социализацията на човека, се отнася семейството. То въздейства през целия човешки живот, но най-силно и непрекъснато през детската и юношеска възраст, когато се извършва ранна, първична и най-интензивна социализация. Семейството има изключително влияние, тъй като то започва тогава, когато върху формирането на потребностите, нагласите и нравствените качества на личността още не влияят други фактори на обществената система на възпитанието.

Семейството като първична социална общност с биологическата връзка, с общите имена, с общия дом и бит, с интимната атмосфера и привързаността между поколенията създава най-благоприятни възможности и условия за **предаване и усвояване на начина на живот на родителите, на еталони на човешко поведение.**

През семейството се **пречупва влиянието на другите социално-педагогически фактори,** което може да става в две посоки – позитивно насоченото семейно възпитание помага на личността да преодолява отрицателните влияния на останалите фактори; липсата и неправилната насока на семейното възпитание обезсмисля или неутрализира целенасоченото възпитателно въздействиена останалите фактори. В зависимост от това поведението на детето може да бъде просоциално, асоциално или антисоциално ориентирано. Специфичната роля на семейството е толкова значима за развитието и възпитанието на детето, че тя не може да бъде изпълнена от никой друг фактор. Затова е особено важно обществото да полага максимални усилия за запазване на семейството и за отглеждане и възпитаване на децата в семейна среда.

Върху процесите на социализация и възпитание на детето огромна роля оказва **статусът на семейството**

, който има значение през целия детски живот, но особено силно се чувства през първите години. Позицията на семейството в социалната структура, образователното равнище на родителите, професията, социалната, етническата и религиозната принадлежност, материалното състояние, духовните интереси, ценностите, начинът на живот детерминиран в най-голяма степен формирането на личността.

Семейството като социална общност се характеризира с родствени, емоционални, сексуални, имуществени и трудови отношения. Съществуват различни **класификации на семейните форми**

въз основа на различни признаци – структура; сътрудничество; семейна позиция; характер на семейните взаимоотношения; социална етническа и религиозна принадлежност; нравствен микроклимат; възпитателен стил и др. Типът семейство, семейните взаимоотношения, възпитателния стил на родителите, техните характери и ценности имат осезателно отражение върху взаимоотношенията с децата.

Възпитателния потенциал на семейството включва широк кръг особености, показатели, характеристики, фактори, условия, които способстват за хармоничното израстване и развитие на детето. По широко тълкуване на понятието „възпитателен потенциал“ включва:

- Условия от психологически характер – вътрешно-семейни отношения, статус и авторитет на родителите;
- Гражданско съзнание, отношение на семейството към обществото и труда;
- Култура на семейството – в бита, взаимоотношения, духовна сфера;
- Структура на семейството – брой на членовете, образование, професия, материална обезпеченост, стадий в развитието му.

Теоретичния анализ на схващанията на педагози, социолози и психолози за **същността на семейното възпитание**

дава основание то да се разглежда като: процес на съзнателна социализация на личността на детето; целенасочен процес на въздействие на родителите върху децата; сложно взаимодействие между възпитатели и възпитаници /родители и деца/.

Като изхождаме от концепциите за същността на възпитание, можем да определим **семейното възпитание като преднамерено взаимодействие**

на родителите с детето с цел формиране на неговия граждански облик, съответстващ на личните, националните и общочовешките ценности и добродетели.

В центъра на възпитателния процес в семейството е личността на детето.

Родителите следва да познават закономерностите на детското развитие, възрастовите особености, индивидуалните възможности и способности, за да създават необходимите условия и да прилагат адекватни подходи и методи на възпитание.

Съдържанието на възпитателния процес в семейството е насочено към формиране на определени качества у детето. Качествата на личността се основават на възпитателния идеал и традиции на конкретното семейство, на възприетите от него ценности, на етнически, социалногрупови и религиозни норми, на национални и общочовешки добродетели.

Възпитателния процес в семейството притежава общите особености на възпитанието, но има и своя **специфика**, произтичаща от различните условия и възможности на тази социална институция. В семейството процесът на възпитание протича по-свободно, непринудено, интуитивно и емпатийно, относително самостоятелно във функциониращия социум. Той има следните особености: сложност, продължителност, неравномерност, противоречивост, персонализираност, потомствен характер, уникалност, емоционалност.

Принципите на възпитание в семейството са: целенасоченост, научност, хуманизъм и уважение към личността на детето, планомерност, последователност, непрекъснатост, комплексност и системност, съгласуваност.

Въз основа на теорията на структурата на възпитателния процес,

свързана с рационалната, емоционалната и волевата сфера на личността, можем да разграничим условно следните етапи на този процес в семейството:

- Информационен етап – даване на знания, формиране на представи и понятия, на възгледи и разбирания за природата, обществото и човека;
- Емоционално-оценъчен етап – формиране на чувства, на отношение, лична позиция и ценностна ориентация;
- Действено практически етап – формиране на умения, навици и компетентности за социално приемливо поведение.

Една от най-важните грижи на семейството е **физическото и психическото здраве** на детето, условие за успешното му по-нататъшно развитие. Отглеждането и възпитанието на здраво и жизнерадостно дете е свързано с физическо укрепване и двигателна активност; с рационално хранене; със създаване на правилен режим на учене, труд и отдих; със спазване на хигиенни норми; с предпазване от травми и заболявания, от тютюнопушене, алкохол и наркотици, от стрес, екологическото замърсяване на околната среда и други рискови за здравето фактори.

Решаваща роля има семейството при **формиране на нравствената позиция** на детето и ученика. С помоща на родителите и другите близки детето постепенно усвоява сложните социални отношения, регулирани от морала, законите, религията. В семейството се изграждат първите представи за добро и зло, за честност и справедливост, за отговорност, милосърдие, коректност, лоялност, толерантност, уважение, солидарност и сътрудничество. В семейството децата получават първите уроци по родолюбие – от родителите първо разбират какво е род, народ и родина, какво са сътворили предходните поколения, с какво следва да се гордеят и как да го съхранят. Актуален нравствен проблем е и формиране на правилно отношение у съвременните деца към парите, които имат важна роля в стандарта на живот, но начина на придобиването им следва да се свързва с човешките добродетели – инициативност и предприемчивост, честност и трудолюбие, с лоялна конкурентност, с удовлетворение от положения труд, от реализирания интелектуален и физически потенциал.

Емоционално-социалното развитие на детето е приоритет във възпитателния процес в семейството. Отчитайки изключителната роля на чувствата в живота на детето, родителите следва да бъдат обективни и справедливи в изискванията и оценките, похвалите и наказанията, да приемат и обичат детето безусловно, да му осигуряват закрила и подкрепа, да му помогнат да преуодява страховете си, да са съпричастни към неговите тревоги и проблеми. Важна задача на семейството е да помогне на детето да осъзнае своята идентичност и значимост, да си изгради позитивен „Аз“ – образ, да формира на гордост от добре извършената работа, на собствено достойнство.

Съвместния живот в семейството предоставя добри възможности за включване на децата в трудови дейности и **възпитаване в трудолюбие** – чрез самообслужване, хигиенизиране на дома, естетизиране на жизненото пространство, грижи за растения и животни, приготвяне на храна, помощ за възрастни хора и др.

Повишаването на интелектуалното равнище на детето в условията на семейството има своя специфика. В ежедневието съвместен живот и общуване с родителите детето опознава своето обкръжение, постепенно разширява своите представи и понятия за заобикалящия го свят, удовлетворява учебно-познавателните си интереси, развива заложените и способностите си, засилва познавателната си активност. Особена роля за интелектуалното развитие имат познавателните функции на изкуството, с чиито произведения детето първо се среща в семейството.

Основни средства и механизми за възпитаване на детето в семейството са дейността и общуването. За да се развият заложените и се формират нужните качества на личността съобразно приетия социален идеал и ценностна ориентация на семейството, особено важно значение има дейността. Времето, което детето прекарва в семейството, се изпълва с игра, учене, труд, отдых, които следва правилно да се дозират и редуват. Всеки момент от тази дейност може да бъде възпитаващ, ако родителят му придаде познавателен, нравствен, граждански смисъл. Мъдростта и майсторството, а често и интуицията на родителя се проявяват в уменията да насочи енергията, интереса, самостоятелността и инициативата на детето към такава дейност, в която най-пълно се разкриват и изявяват неговите заложи, способности, интереси.

Общуването в семейството е основен механизъм за възпитаване на детето. Чрез него се предават опит и знания на младото поколение, формира се личността в процеса на взаимна размяна на информация за явления, състояния, мотиви, начини на поведение, потребности и интереси. Възпитанието в семейството се осъществява като взаимодействие, при което се реализират отношения, разменят се мнения, оценки, осъществява се взаимно влияние между участниците в общуването – родители и деца, създават се реални възможности за сътрудничество между партньорите.

Изключително голямо значение за възпитанието на детето и юноша имат **семеината атмосфера, семеините взаимоотношения и семеиния бит.**

Условията и организацията на живота, дейността, общуването и отдиха, характерът на отношенията влияят в решаваща степен за нормалното физическо и духовно изграждане на личността на децата и юношите. Атмосферата на искреност, честност и

сърдечност, на любов, уважение, разбиране и взаимопомощ, хармония в семеините отношения внасят спокойствие, уравнивесеност, сигурност, чувство за защитеност и увереност.

Семейните традиции, празници, ритуали и символи обезпечават приемствеността на поколенията, привързаността и отговорността им към фамилията и рода, обогатяват емоционалната сфера на децата, формират чувства на обич и достойнство, на цивилизована семейност, семейна чест и родолюбие.

Личния пример на родителите има много силно възпитателно въздействие върху децата и юношите. Родителския авторитет включва единство между думи и дела, умение да се преценяват внимателно, обективно и самокритично собствените постъпки и действия. Истинския родителски авторитет се гради на взаимно уважение и хуманни взаимоотношения, на доверие и зачитане на личността, на умерена строгост, разумна любов и възискателност. Възпитателния стил на родителите следва да формира адекватна самооценка у детето и юноша, която му помага да се адаптира по-успешно в различните ситуации и да изгражда успешни социални отношения с другите.

Методите на възпитание в семейството условно могат да се разделят на три основни групи:

- Методи на въздействие върху съзнанието, чувствата и волята на личността – разказ, обяснение, упътване, убеждаване, внушаване, етиктиране, пример, наблюдаване, беседа, обсъждане, диалог, дискутиране.
- Методи за организиране на дейността и формиране на опит за поведение – изискване, разпореждане, принуждаване, поръчение, показване, упражнение, приучване, подражание, идентификация, игра, възпитаващи ситуации, трениране на социално желани модели на поведение.
- Методи за регулиране, коригиране, стимулиране на поведението и дейността – одобрение, насърчение, поощрение, похвала, съревнование, награда, подкрепа, ограничаване, забрана, предупреждаване, порицание, наказание.